

Endülüs Şiirinde Doğu'ya Özlem

iD Ramazan Meşe*

Atf/©: Meşe, Ramazan, Endülüs Şiirinde Doğu'ya Özlem, Artuklu Akademi, 2022/9 (1), 23-38.

Öz: Arap şiirinde özlem teması ilk dönemden itibaren önemini korumuştur. Bu tema Arap şiiri temaları arasında seçkin bir yere sahiptir. Bu temada yazılan şiirlerin büyük bir kısmı vatan özlemi konusunda yazılmıştır. Müslümanlar, Endülüs topraklarına yerleştikten sonra asıl vatanları olan Doğu'ya karşı büyük bir özlem duymuşlardır. Özellikle de ilk zamanlarda Endülüs'e yerleşen Müslümanlar Doğu'yu özlemişler ve bu özlemlerini şiirlerle dile getirmişlerdir. Daha sonraki dönemlerde Doğu'ya özlem şiirleri bir gelenek haline gelmiş ve bu konuda birçok şiir nazmedilmiştir. Endülüslü şairler, Doğu'da bulunan Şam, Bağdat gibi şehirler ile Mekke, Medine ve buralardaki kutsal mekânlara özlemlerini şiirlerle ifade etmiştir. Bu çalışmada Endülüslü Müslümanların Doğu'ya duydukları özlemden dolayı yazdıkları özlem şiirleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belağatı, Arap Şiiri, Endülüs, Vatan özlemi, Doğu, Özlem.

Longing for the East in Andalusian Poetry

Citation/©: Meşe, Ramazan, Longing for the East in Andalusian Poetry, Artuklu Akademi, 2022/9 (1), 23-38.

Abstract: The theme of longing in Arabic poetry is of significance since the first period. This type of poetry bears a distinguished place among the themes available in Arabic poetry. Most of the poems carrying the theme in question were written in relation to the author's longing for the homeland. The Muslims are known to have felt a great longing for their initial homeland- the East- after settling in Andalusia. Especially the Muslims who settled in Andalusia in the early times missed the East and expressed their longing through poems. In later periods, poems of longing for the East gradually grew into a literary tradition and many poems were written on this subject. Accordingly, Andalusian poets expressed their longing for Eastern cities such as Damascus and Baghdad, as well as for Mecca, Medina and the consecrated places across these districts via poems. In this study, the longing-themed poems written by Andalusian Muslims marked with the motif of longing for the East are discussed.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Arabic Poetry, Andalusia, Longing for Homeland, The East, Longing.

Giriş

Endülüslü Müslümanların oluşturduğu medeniyet sekiz asır sürmüş ve nihayetinde bütün ihtişamı ve görkemine rağmen 897/1492 yılında son emirliğin yıkılması ile tarihin tozlu sayfalarına karışmıştır. Endülüs'teki Müslüman hâkimiyeti geride büyük bir edebî miras bırakmıştır. Şüphesiz geride bıraktığı en önemli edebiyat miraslarından biri de şiirdir. İlk zamanlar Doğu'yu taklit ile başlayan şiir zamanla Endülüslü şairlerin kendilerine has üslup ile yeni bir şekle bürünmüş hatta muvaşşah ve zecel gibi yeni şiir türlerini de Arap edebiyatına kazandırmışlardır. Bunun yanında Doğu ile bağlantısını hiçbir zaman koparmayan Endülüslü edip ve şairler zaman zaman onları taklit etmeyi de sürdürmüşlerdir.¹

Endülüslü şairlerin şiir yazdıkları bir tema da özlem (الحنين) temasıdır. Bu tema, Endülüslü Müslümanların doğdukları vatanı bırakıp Endülüs topraklarına yerleşmeleri ile başlamıştır. Endülüs her ne kadar eşsiz doğası ile insanları büyülese de ilk zamanlarda oraya giden Müslümanlar doğdukları ve anılarının geçtiği topraklara özlem duymuşlar ve bu duygularını dizelere dökmüşlerdir. İlk giden nesil her ne kadar gerçek özlem duygularını şiire dökmüşse de sonraki nesiller Endülüs'te doğmalarına rağmen Doğu'ya özlem şiirleri yazmaya devam etmişler ve bunu bir gelenek haline getirmişlerdir. Dolayısıyla ilk dönem Endülüs Müslüman şairlerin şiirlerinde özlem, gurbet ve hasret gibi temalar bulunması gerçek bir duygusal gerekçeyle dayanmaktadır. Ancak daha sonra gelenlerin şiirlerinde ise bu durumun

* Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belağatı Bölümü, ramazan.mese@inonu.edu.tr

¹ Şevki Dayf, *el-Fennu ve mezâhibuhu fi's-şi'r'i'l-'Arabî* (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.), 412.

gelenekselleşmiş bir şiir temasından ibaret olduğu göze çarpmaktadır. Nitekim sonraki nesiller, bu temayı da çok kullanmışlar ve bu temada diğerlerinden daha fazla şiir yazmışlardır.²

İlk zamanlarda Endülüs'te bu şiir temasının ortaya çıkmasının en önemli sebebi, Endülüslü şairlerin doğup büyüdükleri vatanlarını terk etmek zorunda kalmalarıdır. Her milletin ve kavmin vatan özlemi ile alakalı şiirleri olduğu gibi Endülüs Müslümanlarının da bu konuda şiirleri vardır. Çünkü vatan sevgisi fitrî bir duygu olarak kabul edilir. Câhız (ö. 255/869) vatan sevgisiyle vatan hasretinin insanda doğuştan gelen bir duygu olduğunu söyler. Bu konuda çorak ve verimsiz bir toprakta doğup daha sonra verimli ve bolluğun olduğu topraklara giden birisinin yine de vatanına özlem duyacağını ifade eder. Ona göre insanın vatanında sıkıntı çekmesi gurbette refah içinde yaşamasından daha iyidir. Nitekim "Eğer onlara, kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın diye emretmiş olsaydık, içlerinden pek azı bunu yapardı"³ mealindeki ayeti delil getirerek vatan sevgisinin fitrî olduğunu ifade eder.⁴ Bu sebeple anavatanından ayrı kalan bir kimsenin vatana özlem duyması kaçınılmaz bir durumdur.⁵

Bu çalışmada Endülüslü Müslümanların ilk dönemlerinde başlayan Doğu'ya özlem temalı şiirleri ele alınmıştır. Vatan özlemi, Endülüs'te de şiir temaları arasında yer almış ve Doğu'ya özlem ayrı bir şiir teması olarak incelenmiştir. Bunun yanında Endülüslü şairler, Doğu'da bazı şehirlere ve Hicaz bölgesindeki kutsal mekânlara duydukları özlemlerini müstakil olarak şiirlerinde ifade etmişlerdir. Endülüs Arap şiirinde özlem temasını tamamen incelemek daha kapsamlı bir çalışma gerektirdiğinden burada genel olarak Arap şiirinde vatan özlemi ele alındıktan sonra Doğu'ya, oradaki kutsal bölgelere ve şehirlere olan özlem şiirleri derlenerek incelenmiştir.

1. Arap Şiirinde Vatan Özlemi

Arapçada *hanîn* (حنين) kelimesi özlemi ifade etmek için kullanılan kelimelerden birisidir. Hanîn *h-n-n* (حَنَن) kökünden türemiştir. *Hanneti'l-İbilu* (حَنَّتْ الْإِبِلُ) denildiğinde devenin yavrularından ve vatanından ayrı kaldığında ayrılığın verdiği ıstıraptan dolayı ses çıkarması ve inlemesi ifade edilir.⁶ Yaygın anlamı ile ise Hanîn, vatanından ya da sevgilisinden ayrı olanların acılarını ifade eden bir duygu ya da kişinin güzel mazesine duyduğu özlemi ifade eden bir kelimedir.⁷

Arap şiirinde vatan ve vatan özlemi temasının ortaya çıkması erken dönemlerde başlar. Cahiliye asrından bu yana bu temada pek çok şiir yazılmıştır. Vatanlarından savaş ve sair sebeplerden dolayı uzaklaşmak zorunda kalan şairlerin vatanlarına duydukları özlem ve gurbette içinde buldukları duygular, bu tema ile şiir yazmalarında etkin bir faktör olmuştur. Bu tema Arap topraklarının parçalanması, bu topraklarda sömürgeciliğin artması ve çeşitli siyasi olaylardan dolayı modern dönemde daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır.⁸ Nitekim Cahiliye döneminden itibaren bu tema Arap şiirinde yerini almıştır. İlk zamanlar müstakil bir tema olarak görünmeyen özlem şiirlerini, medih, vasıf ve gazel gibi temalarda yazılan kasidelerde yer verilmiştir. Dolayısıyla bu dönemde vatan özlemi hakkında yazılan şiirlerin bir kısmı kasidelerin baş taraflarında terk edilen diyarlar, kalıntılar (اطلال) hakkında yazılan beyitlerdir. Diğer kısmını da müstakil olarak vatan özlemi hakkında yazılan şiirler teşkil eder.⁹

Araplar genellikle kasidelerine terk edilen diyara, sevgiliye ve gençlik yıllarına özlem ile başlamışlardır. Terk edilen diyarda bulunan kalıntıların veya sevgili ile orada geçirilen günlerin ya da orada geçirilen gençlik yıllarının zikredilmesi ile şiire başlayan Araplar, özlemlerini bu yolla ifade etmişlerdir. Şiirlere bu şekilde özlem duygularını ifade etme ile başlamaları göçebe hayata sahip olduklarını ve çok göç ettiklerini gösterir. Nitekim İbn Reşik el-Kayrevânî (ö. 456/1064) Arapların göçebe olduklarını, bir yerden

² Muhammed Rıdvân ed-Dâye, *Fi'l-edebi'l-Endelüsî* (Suriye: Dâru'l-Fikr, 2000), 131.

³ en-Nisâ 4/66.

⁴ Ebû Osmân 'Amr b. Bahr el-Câhız, *el-Hanîn ilâ'l-evtân* (Beyrut: Dâru'l-Râ'idi'l-'Arabî, 1402), 11-12.

⁵ Selahattin Goran, *Endülüs Arap Şiirinde Vatan Özlemi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003), 27.

⁶ Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî ve İbrâhim es-Samirraî (b.y.: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.), 3/29; Muhammed b. Ahmet b. el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbu'l-lügâ*, thk. Muhammed 'Avs Mer'ab (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabiyye, 2001), 3/286; Muhammed b. Mukerrem Cemâlüddin İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrût: Dâru Sâdır, 1414), 13/129.

⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 13/129.

⁸ Goran, *Endülüs Arap Şiirinde Vatan Özlemi*, 33.

⁹ Goran, *Endülüs Arap Şiirinde Vatan Özlemi*, 20.

başka bir yere göç ettiklerini ve bu sebeple terk edilen diyarların zikredilmesi ile şiire başladıklarını ifade etmiştir.¹⁰ Bundan dolayı göç hayatı, sürgün ve gurbet gibi unsurların ilk dönemlerden beri Arap şiirinde hanîn/özlem şiirlerinde kullanılmasına sebep olmuştur. Bir başka deyişle özlem şiirleri, göçün tabii sonucudur.

Cahiliye döneminden beri şiirde kullanılan özlem temasının ilk örneklerinden birisinin Tay kabilesinden bir kadına ait olduğu rivayet edilir. Bu kadına keçilerini yayarken hangi vatanın ona daha sevimli geldiği sorulmuş o da cevaben şu beyitleri söylemiştir:¹¹

أَحَبُّ بِلَادِ اللَّهِ مَا بَيْنَ مَنَعِجٍ إِلَى سَلْمَى أَنْ تَصُوبَ سَخَاهُ
بِلَادٌ بِهَا حَلَّ الشَّبَابِ تَمَائِي وَيَأْوِلُ أَرْضَ مَسِّ جَلْدِي ثِرَاهُ

Bana en sevimli Allah'ın beldesi, yağmuru bol olsun, Mun'ic ve Selmâ arasındadır.
Gençlik yıllarımı geçirdiğim ülke ve tenimin toprağa değdiği ilk yerdir.

Arap şiirinde vatan özlemi, Cahiliye döneminde kasidelerin giriş kısmında terk edilen diyarlardaki kalıntılar için söylenen beyitlerden ibarettir. Kasidelerin bu kısımlarına *el-Vukûf 'ala'l-atlâl* (الوقوف على الأطلال) veya *el-mukaddime et-talaliyye* (المقدمة الطلالية) adı verilmiştir. Meşhur muallaka şairleri el-atlâl konusunda en güzel örnekleri ortaya koymuşlardır. Bunlar arasında da en meşhur olan İmruü'l-Kays'ın (y. ö. 540) *kifâ nebki* (كفا نبك) şeklinde başlayan kasidesidir. İmruü'l-Kays'tan sonra da el-atlâl için şiire giriş yapmak bir gelenek haline gelmiştir.¹² Mesela Tarafe b. Abd (ö. 564 (?)) savurganlığından dolayı fakir düşüp kardeşinin sürüsüne çobanlık yapmak zorunda kaldığında 104 beyitten oluşan muallakadaki kasidenin giriş kısmında şöyle der:¹³

لِحَوْلَةِ أَطْلَالٍ بِرَقَّةٍ نَهَمَدِ تَلُوخَ كَبَاقِي الْوَشْمِ فِي ظَاهِرِ الْيَدِ
وَقُوفاً بِمَا صَنَعِي عَلَيَّ مَطْيَهُمْ يَقُولُونَ: لَا تَحْلِكْ أَسَىً وَتَجَلِدِ

Elin dışına işlenmiş dövmenin izleri gibi Sehmed'in rengârenk taşlarla bezenmiş topraklarında Havle'nin izleri vardır. Arkadaşlarım develerin üstünde bana doğru durarak 'kendini üzüntüden mahvetme, sabırlı ol' diyorlar.

Cahiliye döneminde şiirlerin giriş kısmında kalıntılar zikredilerek vatan özleminin dile getirilmesinin yanında müstakil olarak bazı şairler vatanlarına olan özlemlerini ifade etmişlerdir. Cahiliye dönemi şiirinde bir otorite kabul edilen İmruü'l-Kays ölmeden önce vatanından ayrı Rum diyarında kalmanın ıstırabını şöyle dile getirmektedir.¹⁴

أَلَا أُنَبِّئُ بَنِي حُجْرٍ بِنِ عَمْرٍو وَأُنَبِّئُ دَلِيلَ الْحَيِّ
بِأَنِّي قَدْ هَلَكْتُ بِأَرْضِ قَوْمِ، سَجِيحاً مِّنْ دِيَارِكُمْ بَعِيدَا
وَأَنْوِ أُنِي هَلَكْتُ بِأَرْضِ قَوْمِي، نَقَلْتُ الْمَوْتَ حَقًّا، لَا لِحُلُودَا
أُعَالِجُ مَلِكًا قَبِيصَرَ كُلِّ يَوْمٍ، وَأَجْدِرُ بِالْمَنْبِيَّةِ أَنْ تَسْهُودَا
بِأَرْضِ الشَّامِ لَا نَسَبَ قَرِيبٍ، وَلَا شَافٍ فُيْسِنِدَ أَوْ يَسْهُودَا

Amr b. Hucr oğullarına haber ulaştır; bu çetin yerin haberini ver.
Öyle ki ben (burada) sizden çok uzakta bir kavmin topraklarında öldüm.

¹⁰ Ebü 'Ali el-Hasan İbn Reşik el-Kayravânî, *el-Umde fi mehâsini şî'ri ve adâbihi ve nakdihi*, thk. Muhammed Muhyiddin 'Abdulhamid (Beirut: Dâru'l-Cil, 1401), 1/226.

¹¹ Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ebî Tâhir el-Mervezî el-Horasânî İbn Tayfûr, *Belâgâtü'n-nisâ*, thk. Ahmed el-Elfi (Kahire: Matbaatü Medreseti Vâlideti Abbâs el-Evvel, 1326), 199; Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. er-Râgıb el-İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ' ve muhâverâtü'l-şu'arâ' ve'l-hülegâ'* (Beirut: Şirketü Dâru'l-Erkam b. Ebî Erkam, 1420), 2/653; Ebü Abbas Ahmed b. Abdulmü'min eş-Şüreysi, *Şerhu makâmâtü'l-Harîrî* (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1427), 1/405.

¹² Ahmet Kazım Ürün, *Klasik Arap Edebiyatı* (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2017), 29.

¹³ Tarafe b. Abd, *Divânü Tarafe b. Abd*, thk. Mehdi Muhammed Nâsiruddîn (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1423), 19.

¹⁴ İmruü'l-Kays b. Hucr, *Divânü İmruü'l-Kays*, thk. Abdurrahman el-Mustâvî (Beirut: Dâru'l-Marife, 1425), 89.

Eğer ben kendi kavmimin topraklarında ölseydim; o vakit ölümsüzlük değil, ölüm haktır derdim.
Her gün Kayser'in tahtından şifa istiyorum ve ölümün beni almasını bekliyorum.
Şam topraklarında (hastalığımdan dolayı) beni ziyaret eden ve tedavi eden ne bir akraba ne de bir doktor var.

Emevî, Abbâsî, Endülüs gibi sonraki dönemlerde vatan özlemi konusunda müstakil bir tema olarak pek çok şiir yazıldığı görülür. Nitekim vatan özlemi şiirleri konusunda müstakil çalışmalar da yapılmıştır.¹⁵ Vatanından ayrı kalan şairler bazen bir pasaj bazen de bir kasidenin tamamında vatanlarına olan özlemlerini ifade etmişlerdir. Bunlardan biri de diğeri ise İbnü'r-Rûmî'dir (ö. 283/896). Abbasî döneminde hicivleriyle tanınan İbnü'r-Rûmî bir şiirinde vatana olan özlemini şöyle ifade etmektedir:¹⁶

ولي وطنن أليتُ ألا أبيعهُ	وَألا أرى غَيْرِي لَهُ الدَّهْرَ مَالِكَا
عهدتُ به شَرخَ الشَّبَابِ وَنِعْمَةً	كَنِعْمَةٍ قَوْمِ أَصْبَحُوا فِي ظِلَالِكَا
فقد أَلْفَتُهُ النَّفْسُ حَتَّى كَأَنَّهُ	لَهَا جَسَدٌ إِنْ غَابَ غُودِرَتْ هَالِكَا
وَحَبَّبَ أوطَانَ الرِّجَالِ إِلَيْهِمْ	مَارَبْتُ قضاها الشَّبَابُ هُنَالِكَا
إذا ذكروا أوطانهم ذكروهم	عُهودَ الصِّبَا فِيهَا فَحَنُّوا لِذَلِكََا

Bir vatanım var ki onu satmamaya ve benden başkasının ona hâkim olmamasına yemin ettim.
Gölgende nimet içinde yaşayan bir kavim gibi ben de gençliğimin ilk zamanlarını orada yaşadım.
Nefis onunla (vatanla) öyle bir bağ kurar ki sanki onun vücududur ve onlar ayrılırsa ölüür.
Kişiye vatanını sevdiren sebepler orada yaşadıkları gençlik günleridir.
Vatanlarını andıklarında vatan onlara (orada geçirdikleri) gençlik günlerini hatırlatır ve orayı özlerler.

Bu beyitlerde şair vatanın önemine vurgu yaparak onu hiçbir şekilde satması ya da başkasına bırakmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir. Çünkü ona göre vatan güzel gençlik yıllarının geçtiği yerdir ve gençlik yıllarının geçtiği yer her zaman özlenir.

Vatan özlemi ile alakalı Ebû Hilal el-Askerî (y. ö. 400/1009) de bir şiir pasajında şöyle demektedir:¹⁷

إذا أنا لا أشتاقُ أرضَ عَشِيرَتِي	فليسَ مَكَانِي فِي التُّهَى بِمَكِينِي
مِنَ العَقْلِ أَنْ أشتاقُ أَوَّلَ مُثْرِلِ	غَنِيثٌ بِخَفْضِي فِي ذُرَاهُ وَوَلِي
وَرُؤُوسِ رَعَاهُ بِالْأَصْنَانِ ناطِرِي	وَوَعَصِنَ نَسَاهُ بِالْعَدَاةِ بَيْتِي
وَإِنِّي لَا أُنْسَى العُهُودَ إِذَا أَتَتْ	بَنَاتُ النَّوَى دُونَ الخَلِيطِ وَدُونِي
إِذَا أَنَا لَمْ أَرَ العُهُودَ عَلَى النَّوَى	فَلَسْتُ بِمَأْمُونٍ وَلَا بِأَمِينِي

Atalarımın topraklarını özlemesem akıl sahipleri arasında benim yerim yok demektir.
Her ihtiyacımın karşılandığı ilk evimi özlemem mantıklı olandır.
Akşamüzeri gördüğüm bahçeyi ve sabahları sağ elimle büktüğüm ağaç dallarını da özlemem mantıklı olandır.
Ben ve sevdiklerim arasına ayrılık girse de verilen sözleri unutmam.
Eğer ben ayrılıktan dolayı verilen sözlerde durmazsam o zaman ben sözünde duran emin biri olamam.

Ebû Hilâl el-Askerî, bu beyitlerde asıl vatani özlemenin tabii bir durum olduğunu ifade etmiş ve asıl vatani özlememenin verilen sözlere bir ihanet olduğunu vurgulamıştır.

¹⁵ Bk. el-Câhız, *el-Hanîn ilâ'l-evtân*.

¹⁶ Ebû Ahmed el-Hasan b. Abdillâh b. Said el-Askerî, *el-Mesûn fi'l-edebe*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kuveyt: Matbaatü Hukûmeti'l-Kuveyt, 1404), 207-208; Ebû Ubeydullah Muhammed b. İmrân el-Merzubânî, *Mu'cemu's-Şuarâ*, thk. Freitz Krenkow (Lübnan: Dâru'l-Kutübi'l-İlmiyye, 1402), 290; eş-Şüreyşî, *Şerhu makâmâtî'l-Harîri*, 1/406.

¹⁷ Ebû Hilâl Hasan b. Abdillâh el-Askerî, *Divânü'l-Meânî* (Beirut: Dâru'l-Cil, ts.), 1/191.

Cahiliye döneminde terk edilen kalıntılarının zikredilmesi ile başlayan özlem teması zamanla müstakil bir şiir teması olmuş ve bu temada günümüze kadar pek çok şiir yazılmıştır. Bu şiirler incelendiğinde şairlerin yaşamış oldukları ev, çarşı, sokak, meydan, vaha, yollar, bölgenin çeşitli güzellikleri hatta o bölgenin hayvan ve bitki gibi canlı varlıkları şiirlerinde kullandıkları görülmüştür. Şairler bu unsurları tasvir ederek özlemlerini ifade etmeye çalışmışlardır.¹⁸

2. Endülüs Şiirlerinde Doğu'ya Özlem

Endülüs medeniyetinin oluşmaya başlamasıyla beraber şiirde ön plana çıkan temalardan biri de özlem teması olmuştur. Özlem teması Doğu şiirinde ne kadar yaygınlaşmışsa Endülüs Arap şiirinde de o kadar yaygın hale gelmiş ve hatta Doğu şiirinden daha fazla işlenen bir tema olmuştur. Doğu'daki vatanlarından ayrılmalarından dolayı gurbet ve hasret duygularını derinden hisseden Endülüslü şairleri, bu duygularını özlem şiirleriyle ifade etmişlerdir. İlk zamanlar tabii bir tema olarak ortaya çıkan özlem teması zamanla Endülüs'te yaygınlaşarak bütün şairler tarafından işlenen bir konu olmuştur. Özlem temalı şiirlerde ön plana çıkan vurgu, vatan topraklarına özlemi yansıtan duygulardır. Bunun yanında kutsal bölgelere, gençlik yıllarına, genç iken yaşanan mekâna ve anılara ayrıca sevgiliye, aileye, dostlara özlem duyguları da bu şiirlerde işlenmiştir. Endülüs şiirinde vatan özlemi kapsamında değerlendirilecek olan Doğu'ya özlem şiirleri ise fetihle beraber yani Müslümanların Endülüs'e yerleşmesi ile başlamıştır. İlk zamanlar gerçek özlem duyguları ile yazılan özlem şiirleri zamanla sembolik bir şekle bürünmüş ve Endülüslü şairler Doğu'ya ve oradaki kutsal bölgeler ile şehirlere olan özlemlerini nesiller boyunca şiire dökmüşlerdir. Bunun yanında ilim talebi için Endülüs'ten göç edip Doğu'ya giden ve daha sonra tekrar Endülüs'e dönenlerin de Doğu'ya özlem şiirleri yazdıkları görülmüştür.

2.1. Genel Olarak Doğu'ya Özlem

Endülüs şiirinde Doğu'ya özlem ilk olarak Doğu'dan gelip Endülüs'e yerleşen ve asıl vatanlarını özleyen şairlerle başlamıştır. Dolayısıyla fetihden hemen sonra Doğu'ya olan özlem, şiirlerde belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. İlk olarak Endülüs'e giden Emevî hanedanına mensup kişiler Abbasilerin baskıları neticesinde zorunlu olarak doğdukları ve gençlik yıllarının geçtiği toprakları terk etmek zorunda kalmışlardır. Endülüs Müslümanları Doğu'ya olan özlemlerini sadece şiirlerle dile getirmekle kalmamışlar aynı zamanda her konuda da Doğu'yu taklit etmişlerdir. Bu konuda meşhur *ez-Zehîra* eserinin sahibi olan eş-Senterîni (ö. 542/1147) şöyle der:

Bu ülkenin halkı, Doğu halkını takipten başka bir şey yapmamıştır. (Hadiste) Katâde'ye danışıldığı gibi, Doğuluların alışlagelmiş haberlerine başvururlardı. Hatta Doğu'da bir karga ölse veya Suriye ve Irak'ın en ücra yerinde bir sinek vızıldasa tıpkı bir put gibi karşısında diz çöker ve onu muhkem bir kitap gibi okurlardı.¹⁹

Endülüs fethedildikten sonra Doğu'dan gelenlerin bir sığınağı haline gelmiştir. Özellikle de Emevî Devleti yıkılıp hanedana mensup olanların sürgün edilmesi ile Endülüs topraklarına gelenlerin sayısı artmıştır. Her ne kadar Endülüs toprakları yeşil tabiatıyla insanları büyülese de içinde doğdukları toprakları bırakmak onlar için zor olduğundan, bu durum özlemi beraberinde getirmiştir. Zorunlu sebeplerden dolayı yurtlarını bırakan ve Endülüs topraklarına yerleşenlerden biri de Abdurrahman b. Muâviye ed-Dâhil (ö. 172/788) olmuştur. İyi bir yönetici olmanın yanında aynı zamanda iyi bir şair de olan Abdurrahman, Endülüs'e geldikten sonra Doğu'ya olan özlemini şiirinde ifade eden ilk şairlerdendir. Doğu'ya hac için giden bir gruba oraya olan özlemini dile getiren Abdurrahman şu beyitleri söylemiştir:²⁰

¹⁸ Goran, *Endülüs Arap Şiirinde Vatan Özlemi*, 34.

¹⁹ Ebu'l-Hasan Ali el-Senterîni İbn Bessâm el-Senterîni, *ez-Zehîra fi mehâsini ehli'l-cezîra*, thk. İhsân Abbâs (Tunus: Dâru'l-Arabiyye Li'l-Kitâb, 1401), 1/12.

²⁰ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Futûh b. 'Abdillâh el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebes fi zikri vulâti'l-Endelüs* (Kahire: Dâru'l-Misriyye, 1386), 9; Muhammed b. 'Abdillâh b. Ebî Bekr el-Kudâi' İbnü'l-Abbâr, *el-Hulletü's-siyerâ*, thk. Hüseyin Mu'nis (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1405), 1/36; Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed el-Merrâkeşî İbnü'l-'Izârî, *el-Beyânü'l-muğrib fi ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, thk. G. S. Colin ve E. Levi-Provençal (Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1403), 2/62; Ahmed b. 'Abdulvehhâb b. Muhammed Şihâbuddîn en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-edeb* (Kahire: Dâru'l-Kutübî'l-Vesâiki'l-

أُيْهَا الرَّكِيبُ الْمَيْمَمِ أَرْضِي أَفْرِ بَعْضَ السَّلَامِ عَنِّي لِبَعْضِي
 إِنَّ جِشْمِي كَمَا تَرَاهُ بِأَرْضِي وَفُؤَادِي وَمَالِكِي بِبِأَرْضِي
 قُدِّرَ الْبَيْتُ بَيْنَنَا فَأَفْتَرَقْنَا وَطَلَى الْبَيْتُ عَنِّي جُفُوفِي عُمَضِي
 قَدْ قَضَى اللَّهُ بِالْبِعَادِ عَلَيْنَا فَعَسَى بِأَفْرَابِنَا سَوْفَ يُغَضِي

Ey vatanıma yönelmiş olan yolcu, bir parçanın selamını diğer parçalarıma ulaştır.
 Gördüğün gibi, bedenim bir yerde, yüreğim ve onun sahipleri de başka bir yerde.
 Aramızda ayrılık takdir edildi, biz de ayrıldık, bu ayrılık göz kapaklarımdan uykuyu çekip aldı.
 Allah bize ayrılığı takdir etmiştir, belki ileride kavuşmamızı da takdir edecektir.

Bu beyitlerde Abdurrahman ed-Dahîl, vatanına olan özlemini en derin duygularla ifade etmiştir. Vatanına olan özlemi adeta kendini iki parçaya ayırmış, bir tarafını orada bırakmıştır. Doğu'ya olan özlemi onu uyuyamaz hale getirmiştir. Ancak kendisini ayakta tutan son beyitte dile getirdiği umutlarıdır. Tamamen duygu yüklü olan bu beyitler, yalın ve anlaşılır bir dille dile getirilmiştir.

Doğu'da Abdurrahman ed-Dahîl'in dedesi Abdulmelik b. Hişam'ın (ö. 125/743) Fırat kenarında bulunan Rusâfe şehrinde yaptırdığı yazlık sarayın adı "Rusâfe" olduğundan Abdurrahman da Kurtuba'da yaptırdığı saraya bu adı vermişti. Bu sarayın geniş bir botanik bahçesi ve bu bahçede Doğu'dan getirilen ağaç ve bitkiler yetiştirilmekteydi.²¹ Abdurrahman'ın Rusâfe sarayının bahçesinde gördüğü bir hurma ağacı Doğu'ya olan özlem duygularını harekete geçirmiş ve şöyle demiştir:²²

تَبَدَّتْ لَنَا وَسَطُ الرُّصَافَةِ نَخْلَةً تَنَاءَتْ بِأَرْضِ الْعَرَبِ عَن بَلَدِ النَّخْلِ
 فَعُلْتُ شَيْبِي فِي التَّعْرُبِ وَالنَّوَى وَطُولِ التَّنَائِي عَنِّي وَعَن أَهْلِي
 نَشَأْتُ بِأَرْضِي أَنْتَ فِيهَا غَرِيْبَةٌ فَمِثْلُكَ فِي الْإِقْصَاءِ وَالْمُنْتَأَى مِثْلِي
 سَعْتُكَ غَوَادِي الْمُرْنِ مِنْ صَوْبِهَا الَّذِي يَسُحُّ وَيَسْتَعْرِ السِّمَّاكِينَ بِالْوَيْلِ

Batı'da hurma diyarından uzakta Rusâfe'nin ortasında bir hurma ağacı bize göründü.
 Dedim ki: Gurbet çekmekte, uzun süre çocuklarımdan ve ailemden ayrı kalmakta benim gibidir.
 Yabancı olduğun bir toprakta yetiştin. Uzak kalmada ve ayrılıkta sen de benim gibisin.
 Seni bol yağmurlu ve sürekli yağan sabah yağmurları sulasın.

Bu beyitlerde Abdurrahman Doğu'da yetişmeyen hurma ağacının kendisine ait olmayan bir yerde olduğunu ifade ederek kendisine benzetmiştir. Zira kendisinin de ait olduğu yer Doğu iken zorunlu sebeplerden dolayı Endülü's'e gelmiş ve ait olduğu yerin hasretiyle muzdarip olmuştur. Abdurrahman bu beyitlerde geleneksel bir şekilde tasvir yapmış ancak şiire kattığı duygusallık neredeyse bu tasviri gölgede bırakmıştır. Bu beyitlerde klasik şiirde olduğu gibi hurma ağacının boyunu, rengini ve meyvelerini tasvir etmek yerine hurma ağacı üzerinden kendi duygularını sözcüklere yüklemiştir.

Bu şiire benzer bir şiir de Şam'dan ölüm korkusu ile Endülü's'e kaçan ve Abdurrahman ed-Dahîl tarafından İşbiliye emirliğine atanan Abdulmelik b. Mervân b. Hakem'in Şam'daki kız kardeşine yazmış olduğu aşağıdaki beyitlerdir.²³

يَا نَخْلُ أَنْتَ قَرِيْدَةٌ وَمِثْلِي فِي الْأَرْضِ نَائِيَةٌ عَنِّي الْأَهْلِي
 تَبْكِي وَهَلْ تَبْكِي مَكْمَمَةً عَجْمَاءُ لَمْ تُجِبْ عَلَيَّ جَبْلِي
 وَلَوْ أَنَّهُا عَقَلَتْ إِذَا لَبَكَّتْ مَاءَ الْفُرَاتِ وَمَنْبِتِ النَّخْلِ

Kavmiyye, 1423), 23/351; Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed el-Tilmesânî el-Makkari, *Nefhu't-tib min ğusni'l-Endelüsi'l-ratib*, thk. İhsan Abbâs (Beirut: Dâru Sâdir, 1417), 3/38.

²¹ Mehmet Özdemir, *Endülü's* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 299.

²² Ebü'l-Hasan İzzeddîn 'Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî İbnü'l-Esir el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-tarih*, thk. Ömer Abdusselâl Tedmurî (Beirut: Dâru'l-Kutübi'l-İlmiyye, 1417), 5/278; İbnü'l-Abbâr, *el-Hulletü's-siyerâ*, 1/37; İbnü'l-İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib fi ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, 2/60; Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1427), 7/276.

²³ el-Makkari, *Nefhu't-tib min ğusni'l-Endelüsi'l-ratib*, 3/59; Cevdet er-Rekkâbi, *Fi'l-Edebi'l-Endelüsi* (Kahire: Dâru'l-Mearif, 1980), 83; Bu dört beyit Abdurrahman ed-Dahîl'e de isnat edilmiştir. Bk. İbnü'l-Abbâr, *el-Hulletü's-siyerâ*, 1/37; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/251.

لَكِنَّهَا حُرِمَتْ وَأُخْرِجَنِي بُغْضِي بَنِي الْعَبَّاسِ عَنْ أَهْلِي

Ey hurma ağacı sen de benim gibi tek başınasın (bu) toprakta ve aileden uzaksın.
Ağlıyor, benim gibi yaratılmayan, gözleri olmayan hurma ağacı ağlar mı?
Eğer düşünebilseydi; Fırat sularına ve hurma ağacının yetiştigi yerlere ağlardı.
Fakat kendi diyarından mahrum oldu. Abbas oğullarına olan nefretim beni ehlimden ayrı düşürdü.

Yukarıda verilen örnekler ilk dönem Endülüs'te Doğu'ya özlem konusunda yazılan örneklerdir. Dolayısıyla zorunlu sebeplerle Doğu'dan ayrılan ya da kaçmak zorunda kalanların yazdıkları bu şiirler onların gerçek Doğu özlemini yansıtır. Ancak Doğu'ya özlem konusunda Endülüs'te sonraki dönemlerde de şiirler yazılması bir gelenek haline gelmiştir. Mesela İşbiliye emiri İbrâhîm b. Haccâc el-Lahmî'nin Bağdad'tan getirdiği cariyeye Kameru'l-Bağdadiyye Doğu'ya olan özlemini şöyle ifade etmektedir:²⁴

أَهَا عَلَى بَعْدَادِهَا وَعِرَاقِهَا وَطِبَائِهَا وَالسَّيْحُرِ فِي أَحْدَاقِهَا
وَبِحَايَلِهَا عِنْدَ الْفَرَاتِ بِأَوْجِهَا تَبْدُو أَهْلَهَا عَلَى أَطْوَاقِهَا
مُنْبَحِثَاتٍ فِي النَّعِيمِ كَأَنَّمَا خُلِقَ الْهَوَى الْعُدْرِي مِنْ أَخْلَاقِهَا
نَفْسِي الْفِدَاءَ لَهَا فَأَيِّ حَاسِنٍ فِي الدَّهْرِ تُشْرِقُ مِنْ سَنَا إِشْرَاقِهَا

Ah Bağdad'ına, Irak'ına ve bakışları büyüdü ceylanlarına (kızlarına!)
O kızlar Fırat'ın yanında gerdana dizilmiş dolunaylar gibi farklı yüzlerde görünür.
Nimet içinde bol hayat yaşayan bu güzellerin ahlakından sanki iffetli sevgi yaratılmıştır.
Bağdad'a kurban olayım! Zamandaki hangi güzellik orada doğan güneş kadar güzel ve parlak olabilir?

Bir başka şiirde İbn Hazm el-Endelüsî (ö. 456/1064) bir yandan kendini överken diğer yandan da Doğu'ya olan özlemini ifade etmiştir. İlim açısından Doğu'nun daha üstün olduğunu ve Batı'da doğmasının kendisi için bir eksiklik olduğunu şu beyitlerle ifade ederek ve özel olarak Irak'ı özlediğini vurgulamıştır:²⁵

أَنَا الشَّمْسُ فِي جَوْ الْعُلُومِ مُبَيَّرَةٌ وَلَكِنَّ عَيْنِي أَنَّ مَسْطَلْعِي الْعَرَبُ
وَلَوْ أَنِّي مِنْ جَانِبِ الشَّرْقِ طَالَعٌ لَجَدْتُ عَلَى مَا ضَاعَ مِنْ ذِكْرِي النَّهْبُ
وَلِي نَحْوُ أَكْثَافِ الْعِرَاقِ صَبَابَةٌ وَلَا عَرَفُو أَنَّ يَسْتَوْجِشُ الْكَلِيفُ الصَّبَّ
فَإِنَّ يُنْزِلُ الرَّحْمَنُ رُخْلِي بَيْنَهُمْ فَجِئْتُهُمْ بِسَبَابَةٍ تَأْسَفُ وَالْكَرْبُ

Ben ilim dünyasında parlayan bir yıldızım fakat kusurum, doğuşumun Batı'da olmasıdır.
Eğer ben Doğu tarafında doğmuş olsaydım kaybolup, gasp edilen bütün şöhretlerimi elde ederdim.
Irak'ın taraflarına doğru bir özlemim var. Âşık olan birinin özlem duymasına şaşılacak bir şey yok.
Eğer Allah bineğimi onlar arasına indirirse işte o zaman hüznün ve sıkıntı ortaya çıkar.

Bu beyitlerde İbn Hazm kendini överken Doğu'ya olan özlemini ifade etmiştir. Ona göre Doğu'da olsa daha meşhur biri olurdu. Dolayısıyla Doğu'yu Batı'dan daha üstün tutmaktadır. Ayrıca son beyitte oraya gitmeyi arzulamaktadır.

Yine Mulûku't-Tavâif dönemi şairlerinden olan Sa'îd b. Cûdî (ö. 284/897) medih için yazdığı ve içinde Doğu'ya olan özlemini ifade ettiği beyitlerde Arapların soylarından bahseder. Arap milliyetçiliğini bariz bir şekilde ortaya çıkaran şair kendi anayurdunu ve soyunu överken dolaylı olarak oraya olan özlemini de yansıtmaktadır.²⁶

²⁴ Muhammed b. Abdullah Ebu Bekr el-Kudâî İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmilê li kitâbi's-sıla*, thk. Abdusselam el-Herrâs (Lübnan: Dâru'l-Fikr li't-Tibâa, 1415), 2/246; el-Makkarî, *Neftu't-tîb min ğusni'l-Endelüsü'l-ratîb*, 1/143.

²⁵ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebes fi zikri vulâti'l-Endelüs*, 310; İbn Bessâm el-Şenterîni, *ez-Zahîra fi mehâsini ehli'l-cezîra*, 1/173; ez-Zehabi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 13/384; el-Makkarî, *Neftu't-tîb min ğusni'l-Endelüsü'l-ratîb*, 2/81.

²⁶ İbnü'l-Abbâr, *el-Hulletü's-siyerâ*, 1/150-151.

بِهَا مِنْ بَنِي عَدْنَانَ فِتْيَانُ غَارَةٍ
وَمِنْ آلِ فَحْطَانَ كَيْثُ الْاَجَادِلِ
يَقُودُهُمْ لَيْثٌ هَزْبٌ ضَبَارِمٌ
يَجْتَنُّ خُرُوبٍ مَا جَدَّ غَيْرُ خَامِلِ
أُرُومُهُ مِنْ خَيْرِ قَيْسٍ نَمَا بِهِ
إِلَى الْمَجْدِ قِدْمًا وَالْعُلَى كُلُّ فَاضِلِ
لَهُ سُوْرَةٌ قَيْسِيَّةٌ عَرَبِيَّةٌ
بِهَا ذَاذٌ عَنِ دِينِ الْهُدَى كُلُّ جَاهِلِ

Orada doğan kuşları gibi Adnan oğullarından ve Kahtan oğullarından nice savaşçı yiğitler vardır. Onları güçlü bir aslan, savaşçı, asil ve ahmak olmayan birisi komuta eder. Kays'ın en hayırlılarından olan soyu ile her faziletli kişi şeref ve yüceliğe ulaşmıştır. Onda Arap Kays soyunun üstünlüğü vardır. Onunla Hüda'nın dinini bütün cahillere karşı müdafaa eder.

Şair bu beyitte dolaylı olarak Doğu'ya olan özlemini ifade ediyor. Ona göre Doğu'daki ordu ve komutanları soylu kişilerdir. Bu sebeple savaşı kazanmışlardır. Ayrıca soylarından dolayı da şerefli ve erdemli kişilerdir.

Endülüslü şairler vatanlarından bahsederken Doğu'nun yaşam tarzını, coğrafyasını ve tabiatını betimlemişlerdir. Çöl, deve, su kaynakları ve kervanlar gibi Doğu'ya ait sembolleri ve mekân isimlerini şiirlerinde kullanarak doğal ancak gerçek olmayan tasvirler yapmışlar ve oraya olan özlemlerini dile getirmişlerdir. Bu tarz yazılan pek çok şiirden birini de İbn Sa'îd el-Belensî (ö. 671/1272) yazmıştır. Şair Doğu şiirlerinde çok kullanılan ve Doğu'da bulunan La'la ve Uzeyb gibi mekân isimlerini de kullanmıştır.²⁷

أَلَا سَائِلِ الرَّكْبَانَ هَلْ ظَلَّ لَعْلَعٌ
كَمَا كَانَ مَطْلُولِ الْأَصَائِلِ سَجَسَجَا
وَهَلْ وَرَدُوا مَاءَ الْعَذِيبِ مَنَاهِلًا
إِذَا صَافَحَتْ كَفَّ النَّسِيمِ تَأَرْجَا
وَعَنْ خَرَجَاتِ الْحَيِّ مَا لِي وَمَا لَهَا
تُجَدِّدُ لِي شَوْقًا إِذَا الرَّكْبِ عَرَجَا
وَعَنْ أَثَلَاتِ الْجُرْجِ هَلْ مَالٌ ظَلُّهَا
وَهَلْ تَحَدَّثُ رِيحُ الصَّبَا مِنْهُ مَدْرَجَا

Kervanlara bir sor. La'la'nın²⁸ akşamüzeri hafif yağan yağmuru hala eskisi gibi kaldı mı? Meltem rüzgârının eli okşadığı zaman güzel kokan Uzeyb²⁹ kaynağına varmışlar mıdır? Mahallenin ağaçlarına bana ve o ağaçlara ne olduğunu bir sor bakalım neden her kervan oradan geçtikçe özlemim yenileniyor? Ilgın ağaçlarına sor. Gölgesi düştü mü ve saba rüzgârı orayı oyun alanı kıldı mı?

Şair burada özlemini Doğu'da bulunan bazı mekân isimlerini zikrederek ifade etmiştir. Nitekim bu semboller Doğu şiirinde de yaygın olarak kullanılmaktadır.³⁰

2.2. Doğu'daki Kutsal Bölgelere Özlem

Endülüs'te genel olarak Doğu'ya özlem şiirleri kapsamında Doğu'da Müslümanlar için kutsal kabul edilen mekânlara da özlem şiirlerinin yazıldığı görülür. Aslında kutsal bölgelere özlem şiiri İslam fetihlerinin başlaması ile başlar. Fetih ve İslam'ı yayma gayesi ile dünyanın dört bir tarafına yayılan Müslümanların zamanla geride bıraktıkları kutsal mekânlar için şiirler yazdıkları görülür. Endülüs Müslümanları Mekke, Medine ve Kudüs gibi şehirlere ayrıca buralarda bulunan Kâbe, Hz. Peygamber'in kabri, mescidi ve Mescid-i Aksa'ya olan özlemlerini şiirlerle ifade etmişlerdir. Endülüs'ün kutsal bölgelere uzak olması oraya gitmeyi zorlaştırdığından bu mekânlara duyulan özlem daha da artmıştır. Özellikle oralarda ibadet etme ve oraları ziyaret etme arzusu duyulan özlemi sürekli canlı tutmuştur. Nitekim kutsal bölgelere gitme imkânı bulamayan bazı Endülüslü Müslümanlar Hz. Peygamber'e hitaben özlem mektupları

²⁷ Salâhuddîn Halîl b. Ubeyk b. Abdullah es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefayât*, thk. Ahmet el-Arnâût ve Türkî Mustafâ (Beirut: Dâru İhyâ'it-Turâs, 1420), 20/7-8.

²⁸ Bazı rivayetlere göre Basra ve Kûfe arasında bulunan bir bölgedir. Ebû Abdillâh Şihâbüddîn b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân* (Beirut: Dâru Sâdir, 1995), 5/18.

²⁹ Kûfe'de bulunan bir vadi adıdır. Abdullah b. Abdilâziz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amrel-Endelüsî Ebû Ubeyd el-Bekri, *Mu'cemü me'sta'cem min esmâ'îl-bilâd ve'l-me'vâdî* (Beirut: Âlemü'l-Kutüb, ts.), 3/927.

³⁰ Bkz. İmru'ü'l-Kays b. Hucr, *Dîvânu İmru'ü'l-Kays*, 80; Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb b. Ali el-Asmaî, *el-Asma'ü'nyat*, thk. Ahmed Muhammed Şakir-Abdüsselam Muhammed Harun (Mısır: Dârü'l-Ma'ârif, 1414), 63.

yazıp oraya gidenlere vermişlerdir. Onlar da bu mektupları Hz. Peygamber'in kabrine bırakmıştır. Bu mektuplar bazen kaside şeklinde olmuştur.³¹

Endülüslü şairlerin şiirlerinde en çok özlem duydukları kutsal mekânlardan biri Mekke'dir. Pek çok şair Mekke'ye olan özlem ve hasretini şiirlerinde edebi bir şekilde dile getirmiştir. Bunlardan birisi de İbn Sîd el-Batalveysî'dir (ö. 521/1127). Şair Mekke'ye olan özlemi hakkında yazdığı kasidenin bazı beyitlerinde şöyle demektedir:³²

أَمْكَةً تُقَدِّبُكَ التُّفُوسُ الْكَرَائِمُ	وَلَا بَرِحْتَ تَنْهَلُ فِيكَ الْعَمَائِمُ
فِيَاكَ بِمَيْتِ اللَّهِ وَالْحَرَمِ الَّذِي	لِعَزَّتِي دَلَّ الْمُلُوكُ الْأَعَاطِمُ
وَقَدْ رُفِعَتْ مِنْكَ الْقَوَاعِدُ بِالثَّقَى	وَشَادَتْكَ أَيَّدِ بَرَّةٍ وَمَعَاصِمُ
عَلَيْكَ سَلَامُ اللَّهِ مَا طَافَ طَائِفُ	بِكَعْبَتِكَ الْغَلِيَا وَمَا قَامَ قَائِمُ
إِذَا نَسَمْتُ لَمْ تَسْهَدْ عَنِّي تَحِيَّةً	إِلَيْكَ فَتُهْدِيهَا الرِّيَاحُ النَّوَاسِمُ
أَعُوذُ بِمَنْ أَسْتَاكَ مِنْ شَرِّ خَلْقِهِ	وَتَقْسِي فَمَا مِنْهَا سِوَى اللَّهِ عَاصِمُ
وَأَهْدِي صَلَاحِي وَالسَّلَامَ لِأَحْمَدِ	لَعَلِّي بِهِ مِنْ كُنْبَةِ النَّارِ سَلَامُ

Ey Mekke! En değerli canlar sana feda olsun. Bol bulutlu yağmurlar sürekli yağsın üzerine. Sen Allah'ın evi ve büyük kralların ihtişamına boyun eğdiği harem bölgesisin. Senin temellerin takva ile yükseldi ve seni salih ve günahsız eller inşa etti. Yüce Kâbe'n tavaf edildikçe ve orada namaz kılındıkça Allah'ın selamı senin üzerine olsun. Eğer nefes(im) sana benden selam ulaştırmaz ise o selamı ulaştırarak olan meltem rüzgârlarıdır. Kullarının şerrinden seni yüceltene sığınırım ve nefsimden de. Beni nefsimden koruyacak Allah'tan başka kimse yoktur. Ahmet'e (s.a.v) salat ve selamım olsun. Umulur ki ben onun sayesinde ateşe atılmaktan kurtulurum.

31

Bu beyitlerde şair Mekke'ye seslenerek oraya olan özlemine ve hasretini dile getirmektedir.

Bir başka şiirde ise Endülüslü meşhur mutasavvıf Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) Mekke'ye olan özlem duygularını şöyle ifade etmektedir:

إِنِّي إِلَى الْكَعْبَةِ الْغَرَاءِ مُشْتَسَائُ	فِيهَا لِعَائِقِهَا فِي السِّتْرِ أَعْلَاقُ
إِذَا تَذَكَّرْتُ أَسْرَارِي وَمَشْهَدَهَا	فِيهَا تُسَحَّرَكُنِي لِلْبَيْنِ أَشْوَاقُ
اللَّهُ يَسْأَلُنِي أَمَّا لَسْتُ أَذْكُرُهَا	إِلَّا وَعِنْدِي لِذَلِكَ الدُّكْرِي إِخْرَاقُ
فَالرُّوحُ تَائِهَةٌ وَالنَّفْسُ وَالْبَهَّةُ	وَالْقَلْبُ مُحْتَرِّقٌ وَالدمْعُ مَهْرَاقُ

Ben mübarek Kâbe'yi özledim. Orada aşığına sır olan değerli bir şey vardır. Eğer ben oradaki sırlarımı ve onların şahitliğini hatırlarsam ayrılıktan dolayı oraya olan özlemim harekete geçer. Allah biliyor ki ben bunları ancak bu hatıralar içimde alevlendiğinde hatırlıyorum. Ruh şaşkın, nefis gamlı, kalp yanmış ve gözyaşları akmaktadır.

Bu beyitlerde şair Kâbe'ye olan özlemine açık bir şekilde ifade etmektedir. Orada geçirdiği günlerini hatırladıkça özlemi katlanan şair Mekke'yi her hatırladığında içi yanmakta ve ayrılık hasreti kalbini yakmakta ve göz yaşları akıtmaktadır.

Mekke ve Medine'ye özlem ile alakalı Endülüs şairlerinden İbn Lübbâl eş-Şerişî (ö. 619/1222) şöyle demiştir:³³

مَنْ أَمْرٌ وَقَدْ كَلَّتْ رِكَابُنَا مِنْ السُّرَى وَارْتَكَابِ الْبَيْدِ فِي الْبَيْكِرِ

³¹ Ömer Ferrûh, *Târîhü'l-Edebi'l-Arabî* (Beirut: Dâru'l-İlmi Li'l-Melâyîn, 1981), 5/45.

³² Ebü Nasr b. Muhammed b. Ubeydillâh Feth Hâkân el-Kaysî, *Kalâidü'l-İkyân ve mehâsiu'l-a'yân* (Mısır: b.y., 1284), 199-200; Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed el-Tilmesânî el-Makkarî, *Ezhâru'r-riyâd fî alhbârî el-Kâdi 'ÿyâd*, thk. Mustafa es-Sekkâ vd. (Kahire: Matba'âtu Lecnetü't-Te'lif, 1358), 3/147.

³³ Ebü'l-Hattâb Ömer b. el-Hasen İbn Dihye el-Kelbî, *el-Mutrib min ehbârî ahli'l-Mağrib*, thk. İbrâhim Ebyârî vd. (Beirut: Dâru'l-İlmi li'l-Cemi li'l-Tibâa ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1374), 99.

يا نايبين على الأُسوارِ وَيُحْكُمُ شُدُّوا المَطِيَّ بِذِكْرِ اللهِ فِي السَّحْرِ
أما سمعتم بِحاديِنا وقد سَجَعَتْ وَرِقْ لِحِمَاتِمِ فَوْقَ الأَيْكِ والسَّمْرِ
هذي البِشارَةُ يا مُحْجَّاحِ قد وَجَبَتْ غَدَاً تُحْطَوْنَ بَيْنَ الرُّجْنِ والحَجْرِ

Bineklerimiz gece yolculuğundan ve sabahın erken saatlerinde çölde yürütmekten yorgun hale düşmüşken ben ne zaman söyleyeyim:

Ey deve semeri üzerinde uyuyanlar yazıklar olsun size! Allah'ı zikrederek seherde develeri sürün. Develeri süren kişiyi duymadınız mı? Siyah beyaz güvercinlerin çalılıklar ve adaçayı ağaçları üzerinde sesleri geliyor. Ey hacılar müjde! Yarın Rükni Yemâni ile Haceru'l-Esved arasında konaklamak vacip oldu.

Şair, bu beyitlerde Mekke'ye olan yolculuğu tasvir ederek özlemini ifade etmeye çalışmıştır. İlk olarak sabah erken saatlerde çölde yürüten kabileye seslenerek uyanmalarını, güvercin seslerinin geldiğini ve artık Mekke'ye yaklaştıklarını ifade etmiş ve bunun orada ibadet etmek için bir müjde olduğunu belirtmiştir.

Endülüslü şairler; Mekke, Kâbe ve hac ibadetinin yapıldığı bölgelere olan özlemin yanında Medine, Hz. Peygamber'in mescidi ve kabrine olan özlemlerini de şiirlerinde dile getirmişlerdir. İbnü'l-Ebbâr'ın (ö. 658/1260) Medine'yi ziyaret etme umudunu gösteren şu beyitler buna örnek gösterilebilir:³⁴

لَوْ عَسَنَ لِي عَوْنٌ مِنَ المِقْدَارِ لَهَجَرْتُ لِلدَّارِ الكَرِيمَةِ دَارِي
وَحَلَّلْتُ أَطْيَبَ طَيْبَةٍ مِنْ طَيْبَةِ جَاراً لِمَنْ أَوْصَى بِحِفْظِ الجَارِ
وَكَرَعْتُ فِي صَخْنِ هُنَالِكَ طَاهِراً وَكَرَعْتُ فِي مَعْنِ هُنَالِكَ جَارِي
يَا زَائِرِيْنَ القَبْرِ قَبْرَ مُحَمَّدٍ بُشْرَى لَكُمْ بِالسَّبْقِ فِي الرُّؤَا
أَوْضَعْتُمْ لِنَجَاتِكُمْ فَوْضَعْتُمْ مَا آدَكُمُ مِنْ فَادِحِ الأَوْزَارِ
فُورُوا بِسَبْقِكُمْ وَفُوهُوا بِالَّذِي خَلَلْتُمْ شِسْوَفاً إِلَى المِخْتَارِ
أَدُوا السَّلَامَ سَلِمْتُمْ وَبَرَدَهُ أَرْجُو الإِجَارَةَ مِنْ وُرُودِ النَّارِ
ثُمَّ اسْتَفْعُوا لِي فَالشفاعةُ عِنْدَهُ فِيهَا أُنْبُؤُا رَتْبَةُ الأَبْرَارِ

Eğer kaderim bana yardım ederse memleketimden güzel diyara giderdim.

Komşuluğun korunmasını emredene (Hz. Peygamber'e) komşu olarak Medine'ni en güzel toprağına yerleşirdim.

Orada temiz bir avluda bir şekilde namaz kıldım ve oradaki komşum(dan) akan suyu yudumladım.

Ey Hz. Muhammed'in kabrini ziyaret edenler! Ziyaret edenlerinden arasında önce geldiğinizden dolayı müjde olsun size!

Günahların büyüğüne götüren şeyleri bırakıp kurtuluş için bineklerinizi acele ettirdiniz.

Önce gelmekle kazanın ve size ilettiğim özlemi seçilmiş olana söyleyin.

Selamette olasınız, iletin selamımı. O'nun selamıma cevabıyla cehennem ateşine girmekten kurtulmayı temenni ederim.

Sonra bana şefaata dileyin. Onun şefaatine nail olmakla salih kimselerin mertebesine ulaşırım.

Şair bu beyitlerde Medine'ye olan özlemini ifade etmiştir. İmkân bulması ve kaderinin ona yardım etmesi halinde Medine'ye yerleşmek istediğini ve Hz. Peygamber'e komşu olmak istediğini söylemiştir. Zira Hz. Peygamber'in komşunun gözetilmesini emrettiğini bilmekte ve kendisi de ona komşu olacağından gözetilenlerden olacağını düşünmektedir. Hz. Peygamber'in kabrinde namaz kılacağını ve orada bulunan saf pınar suyundan yudumlayacağını ifade etmiştir. Burada Hz. Peygamber'e yakın olmanın verdiği mutluluğu, pınardan su yudumlamaya benzetmiştir. Yine Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret edenlere seslenerek orayı ziyaret etmenin güzelliğinden bahsetmiştir. Hz. Peygamber'e selam göndermiş ve kendisi

³⁴ el-Makkari, *Nefhu't-tib min ğusni'l-Endelusi'l-ratif*, 2/593; Ebü Abdullah Muhammed İbnü'l-Ebbâr, *Divânu İbnü'l-Ebbâr*, thk. Abdusselam el-Herrâs (Tunus, 1420), 463.

için şefaata dilenmesini talep etmiştir. Şair oraya olan özlemini Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret edenler üzerinden ifade etmeye çalışmıştır.

Yine Endülüslü edip, münekkit ve şair Hâzım el-Kartâcennî (ö. 684/1285) Medine'ye ve orada yaşamış olan Hz. Peygamber'e olan özlemini ifade etmek için yazdığı kasidenin bazı beyitlerinde oraya olan hasretini şöyle ifade etmektedir.³⁵

قِفْ بَيْنَ قَبْرِ مُحَمَّدٍ وَالْمُنْبَرِ	وقل السّلام على السّراج الأنورِ
واستنشِ طيبَ نَسِيمِهِ وانعمَ به	واجعلهُ خَيْرَ ذَخِيرَةٍ للمحشِرِ
واستنشِ طيبَ نَسِيمِ طَيْبَةِ فِي الصَّبَا	واسألْ نَسِيمَ الرِّيحِ عَنْهَا تُخْبِرُ
وانظرْ بِمَسْجِدِهِ مَحَلَّ سُجُودِهِ	وإلى مَقَامِ قِيَامِهِ فِيهِ انظرْ
وانظرْ لأَكْرَمِ هَالَةِ فَدَا أَحَدَقَتْ	أَنْوَارَهَا بِضِيَاءِ بَدْرِ مَقْمَرِ
صَلَّى عَلَيْهِ اللهُ مَا صَدَعَ الدُّجَى	بِضِيَائِهِ فَلَقِيَ الصَّبَاحَ المَشْفِرِ

Muhammed kabriyle minber arasında dur ve (karanlıkları) aydınlatan o ışık kaynağına selam söyle.

Onun hoş kokusunu içine çek, tadını çıkar ve mahşer günü için onu en iyi aزیğın yap.

Tatlı esen rüzgârda Medine'nin hoş esintisini içine çek ve Medine'yi ona sor ki sana anlatsın.

Mescidinde secde ettiği yere ve namaz kıldığı makama bak.

Işıkları dolunayın parlaklığını kuşatan ve en asil ışık halkasına bak.

Günün ilk ışıkları aydınlığıyla zifiri karanlığı yarıdıkça Allah'ın salat ve selamı O'nun üzerine olsun.

Bu beyitlerde şair Medine'ye giden birini zihninde canlandırarak yapılması gerekenleri anlatmaktadır. Şair, Medine'yi o kadar çok özlemiştir ki oraya gidince yapmak istediklerini ikinci bir şahıs üzerinden anlatmaktadır. Bunun yaparken de oranın hoş kokusunu, tatlı esen rüzgârını, Mescid-i Nebevi'yi özlediğini dile getirmiştir.

2.3. Doğu'daki Şehirlere Özlem

Doğu'ya özlem konusunda ele alınması gereken bir diğer konu ise Endülüslü Müslümanların özel olarak Doğu'da bazı şehirlere yazmış oldukları şiirlerdir. Doğu'nun en önemli şehirleri olan Bağdat, Şam, Necd ve Hicaz gibi şehirler için yazılan özlem şiirleri, oralardan ayrı kalmanın neden olduğu hasreti en güzel şekilde ifade etmiştir. Doğu'daki şehirlerden Bağdat'a özlemini şiirle ifade eden Endülüslü şairlerden birisi Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'dir (ö. 543/1148). Bağdat'ı özleyen şair özlemini gidermek gayesi ile ailesi ve dostlarına hitap ederek şu beyitleri söylemiştir.³⁶

أَمْنِكَ سَرَى وَاللَّيْلُ يُجَدِّعُ بِالْفَجْرِ	خيالٌ حبيبٍ قد حوى قَصَبَ الفجرِ
سَعَى اللهُ مَضْرأً والعراقُ وأهلها	وبسغدادَ والشامينِ مُنْهَمِلِ القَطْرِ

Gece şafak vaktini yanltırken fecrin ufuklarını kaplayan sevgilinin hayali senden mi (Bağdat) geçti?

Allah Mısır, Irak ve halkını, Bağdat'ı ve her iki Şam'ı bol yağmurlarla sulasın.

On beyitten oluşan bu şiir pasajında son beyte kadar olan kısımda şair Bağdat'ı özlediğini açıkça ifade etmeyerek zor ve anlaşılması güç bir dil kullanmıştır. Son beytinde gayet açık bir şekilde Doğu'daki bazı şehirler için dua etmektedir.

Yine Ebû'l-Hasan Alî b. Zureyk el-Bağdâdî (ö. 420/1029) geçimini sağlamak için Endülüs'e gitmiş ve Bağdat'a duyduğu özlemi meşhur "ayniyye" kasidesiyle dile getirmiştir. Bu kaside hakkında İbn Hazm "Kim beyazlar giyinir, akik bir yüzük takar, Ebû Amr kıraatiyle okur, Şafi'nin yolunu tutar ve İbn Zureyk'in kasidesini

³⁵ Ebû'l-Hasen Hâzım b. Muhammed b. Hasen el-Kartâcennî, *Dîvânü Hâzım el-Kartâcennî*, thk. Osman el-Ke'âk (Beyrut: Dâru's-Sekâfe, ts.), 58.

³⁶ Ebû Nasr Feth b. Muhammed b. 'Ubeydullah Kaysî Feth b. Hâkân, *Matmahü'l-enfüs ve Mesrahü't-teennüs fi mulahi ehli'l-Endelüs*, thk. Muhammed 'Alî Şevâbîke (Beyrut: Müessesetü'l-Risâle, 1403), 300; el-Makkarî, *Ezhârü'r-riyâd fi ahbâri el-Kâdî 'İyâd*, 3/93.

ezbere bilirse aydın kabul edilir” demiştir.³⁷ “Onu kınama” anlamına gelen Lâ Ta'zulîhi (لَا تَعْذِلِيهِ) ifadesi ile kasideye başlayan şair gurbete çıkmaması konusunda kendisini uyaran eşini muhatap almıştır. İlk beyitlerde kendisi için üçüncü şahsı kullanan şair ilerleyen beyitlerde birinci şahsa geçmektedir. Şair 39 beyitten oluşan bu kasidenin bazı beyitlerinde şunları söylemektedir:³⁸

لَا تَعْذِلِيهِ فَإِنَّ الْعَذْلَ يُؤْلَعُهُ قَدْ قُلْتُ قَوْلًا وَلَكِنَّ لَيْسَ يَسْمَعُهُ
جَاوَزْتَ فِي لَوْمِهِ خَدًّا يَضُرُّ بِهِ مِنْ خَيْثُ قَدَّرْتَ أَنَّ اللَّوْمَ يَنْفَعُهُ
فَاسْتَعْمِلِي الرَّفْقَ فِي تَأْيِيبِهِ بَدَلًا مِنْ عَسَفِهِ فَهُوَ مُضِي الْقَلْبِ مَوْجَعُهُ

Onu ayıplama, çünkü ayıplaman ona acı veriyor. Doğruyu söyledin, ancak onu işitmiyor.
Onu kınamada ona zarar verecek sınıra ulaştın. Halbuki kınaman ona fayda verir sanmıştın.
Öyleyse onun üzerine gitmek yerine onu kınamakta şefkatli ol, zira bu onun yorgun gönlünü acıtmaktadır.

Bu ilk üç beyit ve peşinden gelen beyitlerde eşine seslenmekte ve kendisi için de üçüncü şahıs zamirini kullanmaktadır. Eşinin gurbete gitmesinden dolayı ona olan kızgınlığını ifade edip bundan kaynaklanan pişmanlığını dile getirmektedir. İlerleyen beyitlerde ise kendisi için kullandığı üçüncü şahıstan birinci şahsa geçmekte ve Bağdat'a olan özlemini şöyle ifade etmektedir:³⁹

اسْتَوْدِعُ اللَّهَ فِي بَعْدَادِ لِي قَمَرًا بِالكَرْبِ مِنْ فَلَكَ الْأَزْزَارِ مَطْلَعُهُ
وَدَعْنَهُ يُوْدِي لَوْ يُسْوِدَعُنِي صَفْوُ الْحَيَاةِ وَأَنِّي لَا أُوْدَعُهُ
كَمْ قَدْ تَشَفَّعَ بِي أَنْ لَا أَفَارِقَهُ وَلِلضَّرُورَةِ حَالٍ لَا تُشَفِّعُهُ
وَكَمْ سَبَّتُ بِي يَوْمَ الْفِرَاقِ ضَحَى وَأُذْمَعِي مُسْتَهْلَاتٍ وَأُذْمَعُهُ

Doğuşu Kerh'te⁴⁰ yıldızların yörüngesinde olan ay parçamı Bağdat'ta Allah'a emanet ediyorum.
Ona sevgi ile veda ettim. Keşke tatlı hayatı terk etseydim de onu terk etmeseydim.
Onu bırakmamam için ne kadar yalvardı ise (gitme) zaruretinin yalvarışları işitmek gibi bir huyu var.
Ayrılık günü kuşluk vaktinde gözyaşlarım onun gözyaşları ile akarken ne kadar da bana tutundu.

Bu beyitlerde şair yine eşinden ayrılmanın verdiği hüznü ve pişmanlığı gayet sade ve açık bir şekilde ifade etmektedir. Bu beyitlerde geçen Kerh, Bağdat'ta şairin doğduğu yerdir. Orada bulunan eşi için “ay” ifadesini kullanmıştır. Ayrıca (الأززار) kelimesi düğmeler anlamına gelmekte ancak şair burada mecazi bir ifade kullanarak yıldızlar anlamında kullanmıştır. Yine şair burada Bağdat'tan ayrıldığı güne giderek o gün ayrılığın verdiği acıyı ve hüznü dile getirerek özlemini tekrar ifade etmektedir. Ayrılığın verdiği acının sorumluluğunu da Bağdat'tan ayrılmak zorunda kalmasına yüklemektedir. Daha sonraki beyitlerde şair çok sevdiği ancak ayrılmak zorunda kaldığı Bağdat'a “neşe diyarı” olarak seslenmektedir:⁴¹

بِاللَّهِ يَا مَثْرَلُ الْقُصْفِ الَّذِي دَرَسَتْ آثَارُهُ وَعَقَّتْ مُدُّ بِنْتُ أَرْبَعُهُ
هَلِ الْوَيْمَانُ مُعِيدٌ فَيْكَ لَدُنَّا أُمُّ اللَّيَالِي الَّتِي أَمَطَّتْهُ تُرْجَعُهُ
عَسَى اللَّيَالِي الَّتِي أَضْنَتْ بِفُرْقَانَا جِسْمِي سَتَجْمَعُنِي يَوْمًا وَتَجْمَعُهُ
وَإِنْ تَعْلُ أَحْسَدًا مِنَّا مَبِيَّتُهُ فَمَا الَّذِي فِي قَضَاءِ اللَّهِ يَصْنَعُهُ

Allah aşkına! Ey oradan ayrıldığımdan beri izleri silinen ve yok olan neşe diyarı!
Zaman mı sana o tatlı günlerimizi getirecek yoksa zamanın içinde akıp giden geceler mi?
Keşke bedenimi ayrılıktan dolayı zayıf düşüren geceler beni onunla bir araya getirse.

³⁷ es-Safedi, *el-Vâfi bi'l-vefayât*, 21/77.

³⁸ es-Safedi, *el-Vâfi bi'l-vefayât*, 21/77.

³⁹ es-Safedi, *el-Vâfi bi'l-vefayât*, 21/77.

⁴⁰ Bağdat'ın batı tarafı Kerh olarak bilinmekteydi. Bk. Abdulaziz ed-Dürî, “Bağdat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim: 25.02.2022).

⁴¹ es-Safedi, *el-Vâfi bi'l-vefayât*, 21/77.

Ölüm bizden birini yakalarsa, Allah'ın yazdığı kadere ne yapabilir ki?

Bu beyitlerde şair Bağdat'a olan özlemini tekrar ifade ettikten sonra orada geçirdiği zamana olan hasretini ifade etmiştir. Ayrıca Bağdat'a kavuşmayı büyük bir özlemle beklerken oraya kavuşmadan önce de ölüm gelebileceğini ve bu durumda yapacağı hiçbir şeyinin olmadığını hatırlamaktadır.

Aynı şekilde Bağdat'ın doğu tarafı olan Raife'ye özlemini dile getiren şair Mu'min b. Sa'îd (ö. 267/881) şöyle demektedir:⁴²

دَكَرَ الرُّصَافَةَ قَلْبُهُ فَاشْتَقَا وَأَذَاعَ مَسَاءَ جُفُونَهُ مَهْرًا
 كَمَ بِالرُّصَافَةِ مِنْ أَخٍ لِي مُسْعِدٍ لَوْلَا النَّوَى مَا جَنَّتُهُمْ مُشْتَقَا
 يَا حَبِيبًا أَرْضَ الرُّصَافَةِ مَمْرًا لَقِي الْفَوَادُ بِذِكْرِهِ مَا لَأَقَى
 لَا تُنْكِرُوا شَوْقِي إِلَى بَلَدٍ بِهِ أَهْلِي فَحَكْمُ الْبَيْنِ أَنْ أَشْتَقَا

Gönlü Rusâfe'yi hatırladı ve özledi. Sicim gibi aktı gözyaşlarını.

Rusâfe'de beni mutlu ne çok kardeş(im) var. Ayrılık olmasaydı onları özlemezdim.

Rusâfe toprakları ne güzel bir diyardır! Gönlün başına gelen onu hatırlamasıyladır.

Ailemin olduğu o beldeye özlemimi kınamayın. Ayrılık özlemimi gerektirmiştir.

Bu beyitlerde şair Rusâfe'ye olan özleminden dolayı göz kapaklarında yaş kalmadığını ifade etmiş ve orada sevdiklerinin olduğunu, onları özlediğini dile getirmiştir. Ailesinin orada olduğunu söylemiş ve oraya özleminin inkâr edilemez bir gerçek olduğunu ifade etmiştir.

Sonuç

Müslümanların Endülüs'e yerleşmesi ile başlayan Doğu'ya özlem temalı şiirler Arap şiirinde özlem şiirleri kapsamında değerlendirilir. Doğu'ya, Doğu'da bulunan bazı şehirlere ve Hicaz bölgesindeki kutsal mekânlara da özlemlerini şiirlerde ifade eden şairler, bu temada yazılan şiirler konusunda kendilerinden sonra gelecek nesillere öncülük etmişlerdir. Nitekim bu temada şiir yazmak sonraki dönemlerde Endülüs'te bir gelenek haline dönüşmüştür.

Endülüslü şairler yazdıkları özlem temalı şiirlerin büyük bir kısmını vatan özlemine ayırmışlardır. İlk zamanlarda tabii olarak Doğu'ya özlem ile başlayan vatan özlemi şiirleri zamanla Endülüs topraklarında kaybedilen yerler için de söylenmeye başlanmıştır. Doğu'ya özlem şiirleri ise Endülüs'e ilk yerleşenler tarafından kaleme alınmıştır.

Doğu'ya özlem şiirlerinin ilk örnekleri, zorunlu sebeplerden dolayı yurtlarını terk edip Endülüs'e yerleşenler tarafından yazılmıştır. Bunların başında Doğu'ya özlem şiirleri ile sembolleşen Abdurrahman b. Muâviye ed-Dâhil gelir. Bu temada yazdığı beyitlerle Endülüs'te vatan özlemi şiirlerinin öncüsüdür. Bundan sonra gelen şairlerin de Doğu'ya olan özlemlerini şairlerle ifade ettikleri görülür. Bu şairlerin bir kısmı Doğu'ya ilim talebi için gidip tekrar Endülüs topraklarına döndükten sonra Doğu'da bulunan Bağdat, Şam, Necd ve Hicaz gibi bölgelere özel özlem şiirleri yazmıştır. Yine İbnü'l-Ebbâr gibi bazı şairler kutsal bölgelere gitmeyi arzulayıp gitmeye imkân bulamadıkları için kutsal bölgelere özlemlerini ifade eden şiirler yazmışlardır.

Doğu'ya özlem konusunda Endülüs'te yazılan şiirlerin dili sade ve anlaşılır olmakla beraber bu şiirlerde mecaz ve teşbih gibi belagat sanatlarına çok yer verilmiştir. Doğu'da bulunan topraklara özlemlerini ifade eden şairler aynı zamanda Doğu şiirinde kullanılan çöl, deve, kervan ve saba rüzgârı gibi sembollerini de şiirlerinde kullanmaktan geri durmamışlardır. Bunun yanında Doğu'da yer alan bazı mekân isimlerinin Doğu'ya özlem şiirlerinde kullanıldığı görülmüştür.

Bu şiirler incelendiğinde ilk zamanlarda Endülüs'e yerleşen Müslümanların gerçekten doğup büyüdükleri toprakları özledikleri ve vatan özlemi çektikleri aşikârdır. Ancak sonradan gelen nesillerde de bu temada şiirlerin yazılması, o dönemde Doğu'nun birçok açıdan Batı'dan üstün olduğu kanaatinin ortaya

⁴² Abdülmelik b. Muhammed Ebû Mansûr es-Seâlibî, *Yetimetü'd-dehr fi mehâsini ehli'l-asr*, thk. Mufid Muhammed Kumeihe (Beyrut: Dâru'l-Kutübü'l-İlmiyye, 1403), 2/24.

çıkmasında etkili olmuştur. Ata toprağı olmasının yanında ilim, kültür ve ticaret merkezi olmasının oraya olan rağbet ve özlemi arttırdığı da anlaşılmıştır.

Kaynakça

- el-Askerî, Ebû Ahmed el-hasan b. Abdillâh b. Said. *el-Mesûn fi'l-edeb*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. Kuveyt: Matbaatü Hukûmeti'l-Kuveyt, 1984.
- el-Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. Abdillâh. *Dîvânü'l-Meânî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.
- el-Asmaî, Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb b. Ali. *el-Asma'iyât*. thk. Ahmed Muhammed Şakir-Abdüsselam Muhammed Harun. 1 Cilt. Mısır: Dârü'l-Ma'ârif, 1993.
- el-Câhız, Ebû Osmân 'Amr b. Bahr. *el-Hanîn ilâ'l-evtân*. Beyrut: Dâru'l-Râ'idî'l-'Arabî, 1982.
- ed-Dâye, Muhammed Rıdvân. *Fi'l-edebi'l-Endelüsî*. Suriye: Dâru'l-Fikr, 2000.
- Dayf, Şevkî. *el-Fennu ve mezâhibuhu fi's-ş-ri'l-'Arabî*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- Ebû Ubeyd el-Bekri, Abdullâh b. Abdilazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr el-Endelüsî. *Mu'cemü me'sta'cem min esmâ'l-bilâd ve'l-mevâdi*. 4 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kutüb, ts.
- el-Ezherî, Muhammed b. Ahmet b. el-Herevî. *Tehzîbu'l-lüğâ*. thk. Muhammed 'Avs Mer'ab. 8 Cilt. Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabiyye, 2001.
- el-Ferâhidî, Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-'ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî ve İbrâhim es-Samirrâî. 8 Cilt. b.y.: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Ferrûh, Ömer. *Târîhü'l-Edebi'l-'Arabî*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi Li'l-Melâyîn, 1981.
- Feth b. Hâkân, Ebû Nasr Feth b. Muhammed b. 'Ubeydullah Kaysî. *Matmahü'l-enfüs ve Mesrahü't-teennüs fi mulahi ehli'l-Endelüs*. thk. Muhammed 'Alî Şevâbike. Beyrut: Müessesetü'l-Risâle, 1983.
- Feth Hâkân el-Kaysî, Ebû Nasr b. Muhammed b. Ubeydillâh. *Kalâidü'l-'ikyân ve mehâsiu'l-a'yân*. Mısır: b.y., 1886.
- Goran, Selahattin. *Endülüs Arap Şiirinde Vatan Özlemi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- el-Humeydî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Futûh b. 'Abdillâh. *Cezvetü'l-muktebes fi zikri vulâti'l-Endelüs*. Kahire: Dâru'l-Mısriyye, 1966.
- İbn Bessâm el-Şentemerî, Ebu'l-hasan Alî el-Şentemerî. *ez-Zahîra fi mehâsini ehli'l-cezîra*. thk. İhsân Abbâs. 8 Cilt. Tunus: Dâru'l-Arabiyye Li'l-Kitâb, 1981.
- İbn Dihye el-Kelbî, Ebü'l-Hattâb Ömer b. el-Hasen. *el-Mutrib min ehbâri ehli'l-Mağrib*. thk. İbrâhîm Ebyârî vd. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Cemi li'Tibâa ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1955.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukerrem Cemâluddîn. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 1993.
- İbn Tayfûr, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ebî Tâhir el-Mervezî el-Horasânî. *Belâğatu'n-nisâ*. thk. Ahmed el-Elfî. Kahire: Matbaatü Medreseti Vâlideti Abbâs el-Evvel, 1908.
- İbnü'l-Abbâr, Muhammed b. 'Abdillâh b. Ebî Bekr el-Kudâî. *el-Hulletü's-siyerâ*. thk. Hüseyin Mu'nis. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1985.
- İbnü'l-Ebbâr, Ebû Abdullâh Muhammed. *Dîvânü İbnü'l-Ebbâr*. thk. Abdusselam el-Herrâs. Tunus, 1999.
- İbnü'l-Ebbâr, Muhammed b. Abdullâh Ebu Bekr el-Kudâî. *et-Tekmile li kitâbi's-sıla*. thk. Abdusselam el-Herrâs. 4 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Fikr li't-Tibâa, 1995.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddîn 'Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-tarih*. thk. Ömer Abdusselâl Tedmurî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutübi'l-İlmiyye, 1997.
- İbnü'l-'İzârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Muhammed el-Merrâkeşî. *el-Beyânü'l-Muğrib fi Ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*. thk. G. S. Colin ve E. Levi-Provençal. 2 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1983.
- İmruü'l-Kays b. Hucr. *Dîvânü İmruü'l-Kays*. thk. Abdurrahman el-Mustâvî. Beyrut: Dâru'l-Marife, 2004.

- el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. er-Râgıb. *Muhâdarâtü'l-üdebâ' ve muhâverâtü's-şu'arâ' ve'l-büleğâ'*. 2 Cilt. Beyrut: Şirketü Dâru'l-Erkam b. Ebî Erkam, 1999.
- el-Kartâcennî, Ebü'l-Hasen Hâzım b. Muhammed b. Hasen. *Dîvânü Hâzım el-Kartâcennî*. thk. Osman el-Ke''âk. Beyrut: Dâru's-Sekâfe, ts.
- el-Kayravânî, Ebü 'Ali el-Hasan İbn Reşik. *el-Umde fi mehâsini şî'ri ve adâbilihi ve nakdihi*. thk. Muhammed Muhyiddin 'Abdulhamid. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1981.
- el-Makkârî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed el-Tilmesânî. *Ezhâru'r-riyâd fi ahhâri el-Kâdî 'İyâd*. thk. Mustafa es-Sekkâ vd. 5 Cilt. Kahire: Matba'âtu Lecnetü't-Te'lif, 1939.
- el-Makkârî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed el-Tilmesânî. *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelüsi'l-ratîb*. thk. İhsan Abbâs. 6 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1977.
- el-Merzubânî, Ebü Ubeydullah Muhammed b. İmrân. *Mu'cemu's-Şuarâ*. thk. Freitz Krenkow. Lübnan: Dâru'l-Kutübi'l-İlmiyye, 1982.
- en-Nüveyrî, Ahmed b. 'Abdulvehhâb b. Muhammed Şihâbuddîn. *Nihâyetü'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb*. 33 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kutübi'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2002.
- Özdemir, Mehmet. *Endülüs*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- er-Rekkâbî, Cevdet. *Fi'l-Edebi'l-Endelüsi*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1980.
- es-Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Ubeyk b. Abdullah. *el-Vâfi bi'l-vefayât*. thk. Ahmet el-Arnâût ve Türkî Mustafâ. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 2000.
- es-Seâlibî, Abdülmelik b. Muhammed Ebü Mansûr. *Yetîmetü'd-dehr fi mehâsini ehli'l-asr*. thk. Mufid Muhammed Kumeyhe. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutübi'l-İlmiyye, 1983.
- eş-Şüreysî, Ebü Abbas Ahmed b. Abdülmü'min. *Şerhu makâmâtü'l-Harîrî*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutübi'l-İlmiyye, 2006.
- Tarafe b. Abd. *Dîvânü Tarafe b. Abd.* thk. Mehdi Muhammed Nâsiruddîn. Beyrut: Dâru'l-Kutübi'l-İlmiyye, 2002.
- Ürün, Ahmet Kazım. *Klasik Arap Edebiyatı*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2017.
- Yâkût el-Hamevî, Ebü Abdillâh Şihâbüddîn b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu'cemu'l-Buldân*. 7 Cilt. Dâru Sâdır, 1995.
- ez Zehebi, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. 18 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006.

Longing for the East in Andalusian Poetry

Citation/©: Meşe, Ramazan, Longing for the East in Andalusian Poetry, Artuklu Akademi, 2022/9 (1), 23-38.

Extended Abstract

Many poems have been written on the theme of longing in Arabic poetry since the first periods. Poems with the theme of longing, which have a distinguished place in Arabic Literature, are sentimental poems written to express how much the things that are longed for are loved. The poems written on the subject of longing express how much it hurts to be deprived of something and to be apart. At the same time, these poems try to relieve the pain of longing. The poems with the theme of longing, which did not appear as an independent theme in the early periods, were included in the introductory parts of the *qasidas*, not exceeding a few couplets, in the poems written on the themes of *madh*, *wasf* and *ghazal*. As a matter of fact, poems written on the theme of longing in these periods consisted of couplets delineating abandoned lands or ruins (أطلال).

The poems recorded on the theme of longing (حنين) have attracted the attention of researchers since the epoch of jahiliyyah and there exists an interest in the poems written in this field. The longing for their homeland and the feelings of homelessness of the poets who had to leave their homeland due to the war and other reasons have led the authors to write poems under this theme. This theme has emerged more prominently in the modern period due to the increase and disintegration of colonialism in Arab lands and various political events.

Poems on the theme of longing for the homeland were written in the great poetry legacy left behind by the eight-century-old Andalusian civilization, which blended into the dusty pages of history with the collapse of the last emirate. The theme of homesickness started with the Andalusian Muslims leaving their lands in the East and settling in Andalusia. After the Muslims settled in the lands of Andalusia, they longed for the East where they were born and where their memories passed, and some poets put this into verses. They depicted the beauty and superiority of the East in their poems and expressed their longing for it. In their poems, they tried to relieve their longing for the place by using the words of camel, desert, morning wind and names of some places in the East that used to be predominantly employed in Eastern poetry genre. Although the first generation poured their true feelings of longing into poetry, the later generations kept writing poems of longing for the East, even though they were born in Andalusia, making it a tradition.

The more widespread the theme of longing has become in Eastern poetry, the more widespread it has become in Andalusian Arabic poetry, and it has even become a theme that is handled more than Eastern poetry. Andalusian Muslims, who felt the feelings of homesickness and longing deeply due to their departure from their homeland in the East, expressed these feelings with poems of longing. In some of these poems, they expressed their longing for the East in general. In addition to this, the feelings of longing for the holy places, the years of youth as well as their lovers, family and friends are also included in these poems. The first examples of this type of poetry were formed by those who left their homeland for compelling reasons and settled in Andalusia. Among them, 'Abd al-Rahman bin Muawiya al-Dāheel comes first. He wrote the first poems of longing for homeland in Andalusia with the passages of poetry he wrote on this subject. Some other poets succeeding him expressed their longing for the East by writing *qasidas*. Some of these poets also wrote poems of longing for cities in the East such as Baghdad, Damascus, Najd and Hejaz after they went to the East for study and returned to Andalusia. In addition, they expressed their longing for holy places such as Macca, Madina and Jerusalem in their poems.

In conclusion of this study, it is revealed that most of the poems written on the theme of longing were written about the longing for the homeland. The first examples of this type of poetry written by 'Abd al-Rahman al-Dāheel and the theme of longing for the East continued as a tradition in the following periods. In addition, longing poems were written for the holy places in the East and some notable cities there, and the feelings of longing for these places were expressed in these poems. Although the language of the poems written in Andalusia on the subject of longing for the East is clear and easy to comprehend, the arts of rhetoric such as metaphor and simile outweigh in the poems in question.